

Irena Šutinienė

Tautos istorijos pasakojimo raiška daugiakultūreje aplinkoje: Pietryčių Lietuvos lenkų etninės grupės atvejis

Santrauka. Straipsnyje, remiantis kokybinio empirinio tyrimo duomenimis, aptariami moderniojo lenkų nacionalizmo istorijos pasakojimo raiškos Pietryčių Lietuvos regiono atminties kultūroje (paminėklose ir minėjimo praktikose) bruožai. Nagrinėjama, kaip šios kultūrinės pasakojimo reprezentacijos interpretuojamos krašto lenkų tautinėje grupėje ir panaudojamos jų tautinio tapatumo daryboje. Taip pat aptariami tautinio pasakojimo ir lokalių komunikacinių atminties santykio Pietryčių Lietuvoje aspektai. Nagrinėjamos įtampos tarp šių lygmenų, atsirandančios dėl vieno tautinio pasakojimo dominavimo vietos atminties kultūroje.

Pagrindiniai žodžiai: tautos istorijos pasakojimas, lokali atmintis, atminties kultūra, Pietryčių Lietuva.

Keywords: national history narrative, local memory, memory culture, Southeastern Lithuania.

Etninio ir tautinio tapatumo daryboje svarbus elementas yra „simbolinis palaikymas“, kuris padeda kurti ir palaikyti tautinės/etninės grupės savitumo vaizdinį ir stiprinti grupės bendrumo jausmą; „simbolinį palaikymą“ sudaro platus atminčių, simbolių, vertybių, mitų, tradicijų laukas (Smith 2009, 49). Istorinė atmintis (kolektyviniai grupės praeities pasakojimai) sudaro svarbią etninio/tautinio tapatumo „simbolinio palaikymo“ dalį.

Tautinio ir etninio identiteto daryboje santykis su grupės praeitimi perteikiamas skirtingai. Moderniajame nacionalizme sukuriama nuoseklus, homogeniškas tautos istorijos pasakojimas, kuris perteikiamas tautinių elitų ir institucijų kuriamais ir remiamais kolektyviniais vaizdiniais

ir praktikomis (paminklais, muziejais, minėjimais ir kt.). Etninėje grupėje ikimodernų etninį tapatumą grindžiantys praeities pasakojimai didele dalimi perduodami tradicijų ir papročių formomis ir žodiniais pasakojimais, jose atsispindintis praeities naratyvas yra nerišlus, atspindintis fragmentuotą, tariant J. Gillis'o žodžiais, „šokinėjančio ir trūkinėjančio“ (Gillis 1994,6) laiko sampratą.

Istorinės atminties aspektu etninės tapatybės vartimą tautine žymi būtent tapatinimasis su tautiniu istorijos pasakojimu (Korzeniewska 2013, 164). 1994 metais tyrusi Pietryčių Lietuvos gyventojų tapatybes, K. Korzeniewska nustatė, kad moderniųjų nacionalizmą tautiniai pasakojimai, ypač lenkiškasis, krašte buvo mažai

relevantiški; neišlikus tautiniams elitams, etniniai ir lokalūs tapatumai čia nevirsto tautiniais, ir praeities prisiminimai mažai sieti su tautiniu pasakojimu. Praeities patirtis čia nemažų laipsniu perduota ikimoderniomis tradicinėmis formomis ir žodiniais pasakojimais, jų nesiejant su visos tautos likimui reikšmingais įvykiais (Korzeniewska 2013; 164-168).

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, krašte suaktyvėjo tautinių tapatumų formavimasis. Istorinės atminties plotmėje tai reiškė tautinių grupių istorijos pasakojimų „susigrąžinimą“ ir raišką visų pirma instituciniu lygmeniu – krašto atminties kultūroje¹. Lenkų etninės grupės atveju tai akivaizdžiai liudija nepriklausomybės laikotarpiu naujai sukurtų lenkiškojo tautinio pasakojimo vaizdinių gausa krašto kultūrinėje atmintyje (Čepaitienė 2013; 252-255; 261-262). Bet kultūrinės atminties vaizdiniai gali būti reikšmingi žmonių tapatumui tik tada, kai žmonės juos suvokia kaip realius, reikšmingus arba/ir naudoja atminimo praktikose (Nijakowski 2006, 29).

Atminties tyrimuose atskleidžiami sudėtingi ir daugiareikšmiai kultūrinio, grupinio ir individualaus atminties lygmenų sąryšiai bei neatitikimai, neretai ir įtampos (Erl 2011, Kansteiner 2002). Šios įtampos gali būti susijusios ir su nacionalinio pasakojimo raiškos

šiuolaikinėse visuomenėse iššūkiais; kitaip negu „nacionaliniu“ atminties raiškos laikotarpiu iki maždaug 1960 metų, kai nacionalinė atmintis ir tapatumai siekė lemti tiek lokalius, tiek tapnacionalinius santykius, nacionalizmas yra veikiamas „ir kosmopolitinių, ir partikuliaristinių iššūkių“ (Gillis 1994; 5) ir nacionaliniai atminties kriterijai tampa vis mažiau reikšmingi (Gillis 1994; 14).

Perteikiančių vieną unifikuatą tautos istorijos versiją tautinių pasakojimų reikšmės mažėjimui ir praeities interpretacijų įvairovei daro įtaką demokratizacijos bei globalizacijos procesai, medijų ir informacinių technologijų plėtra, socialinės komunikacijos pobūdžio kaita ir kiti procesai; šiuose procesuose kolektyvinė atmintis, tariant J. Gillis'o žodžiais, „tuo pat metu tampa ir globalesnė, ir lokalesnė“ (Gillis 1994, 14), ji individualėja ir tampa labiau atsietą nuo politinių ar teritorinių bendruomenių bei kitų socialinių grupių (Landsberg 2004; Gillis 1994; Čepaitienė 2013: 231-236). Rimtų iššūkių homogenizuojančių nacionalinių pasakojimų raiškai kelia ir šiuolaikinių visuomenių daugiakultūriškumas (Bhabha 1994; Smith 1997, 2009; Gillis 1994).

Tiek atminties, tiek šiuolaikinio tautinio identiteto tyrimų problematikos požiūriu, tikslinga tirti tautinio pasakojimo raišką jo

¹ Straipsnyje remiamasi plačiais taikomomis J. Assmann'o *kultūrinės ir komunikacinės atminties* sampratomis. *Kultūrinė atmintis* perteikiama fiksuotomis kultūros formomis (tekstais, paminklais, muziejais, ritualais ir pan.) ir perduodama organizuota komunikacija. *Komunikacinė* atmintis, grupėms svarbi dabar gyvenančių kartų atmintis, formuluojama ir perduodama neorganizuota neformalia komunikacija (Assmann 2008). Pažymėtina, kad šiuolaikinėse visuomenėse kultūrinė ir komunikacinė atmintis gali būti aiškiai atskirtos tik teoriškai, atminties praktikose jų formos ir metodai yra susiję (Welzer 2008: 486), todėl straipsnyje kartais naudojama *atminties kultūros* sąvoka, kurioje pabrėžiami *kultūrinės atminties* funkcionavimo visuomenėje aspektai (plačiau žr.: Safronovas 2011).

interpretavimo lokalių grupių komunikacinėje atmintyje bei naudojimo jų tautinio tapatumo daryboje aspektu. Manome, kad kultūrine, etnine, religine įvairove pasižymintis Pietryčių Lietuvos regionas, kuriame etninės grupės tik posovietiniu laikotarpiu „susigražina“ tautinį pasakojimą, yra dėkinga vieta tirti tautinių pasakojimų raiškai bei jai kylantiems iššūkiams šiuolaikinėje Lietuvoje.

Šiame straipsnyje siekiama aptarti lenkiškojo nacionalinio istorijos pasakojimo raiškos daugiakultūroje Pietryčių Lietuvos aplinkoje bruožus. Nagrinėjant krašto atminties kultūroje perteikiamo tautinio pasakojimo reikšmes žmonėms, aptariama, kaip šis pasakojimas suvokiamas ir interpretuojamas vietos lenkų tautinėje grupėje bei naudojamas kasdienėje lenkiškojo tautinio tapatumo daryboje. Straipsnyje nagrinėjamos dviejų kultūrinės atminties formų – vietovėje esančių simbolinių erdvių objektų, daugiausia paminklų, ir kolektyvinių atminimo praktikų – reikšmės. Analizėje remiamasi giluminių ir ekspertų interviu duomenimis ir regiono žiniasklaidoje skelbta informacija. Daugiausiai nagrinėjama Šalčininkų rajono aplinka; Švenčionių rajono duomenys pasitelkiami palyginimui.

Kokybinis lauko tyrimas atliktas 2013-2014 metais Eišiškėse, Švenčionyse ir Šalčininkuose. Buvo atlikti 39 pusiau struktūruoti ir giluminiai interviu su šių vietovių gyventojais, save priskyrusiems lenkų, rusų, baltarusių, lietuvių etninėms grupėms; dalis informantų, ypač kilusių iš etniškai mišrių šeimų, apklausoje sakė nežinantys savo tautybės ir save įvardijo kaip konkrečios vietovės gyventojus. Lenkų etninei grupei save priskyrė 25 apklaustieji. Buvo ap-

klausti jaunosios, vidurinėsios, vyresnės kartos informantai, vyrai ir moterys. Dalis interviu buvo atlikta su ekspertais, dėl savo profesinės ar visuomeninės pozicijos galinčiais apibūdinti tautinio identiteto ir istorinės atminties situaciją (žurnalistais, istorijos mokytojais, kultūros, savi-valdybės įstaigų bei visuomeninių organizacijų vadovais ar atstovais). Straipsnyje daugiausia remiamasi lenkų tautybės informantų interviu duomenimis, kartais pasitelkiant ir kitų tautybių ekspertų interviu.

Šalčininkuose ir Eišiškėse didžiąją gyventojų dalį sudaro lenkų etninė grupė, Švenčionyse – lietuvių. 2011 metų gyventojų surašymo duomenimis, Šalčininkuose 71 proc. gyventojų (iš 6358) sudarė lenkų tautybės, 13,7 proc. – lietuvių tautybės, 7,1 proc. – rusų tautybės gyventojai. Eišiškėse gyveno 3416 gyventojų, tarp kurių 83 proc. sudarė lenkų tautybės, 8,4 proc. lietuvių, 3,1 proc. rusų tautybės. Švenčionyse gyveno 4963 gyventojai, iš kurių 56 proc. lietuvių, 17,3 proc. – rusų, 17,3 proc. lenkų tautybės gyventojų (Lietuvos statistikos departamentas, 2011).

Straipsnyje teigiama, kad kolektyvinė atmintis Pietryčių Lietuvos lenkų tautinio tapatumo daryboje naudojama dvejopai: institucijų kuriamu atminties kultūros lygmeniu reiškiamo tautinio pasakojimo būdais griežtai brėžiamos tautinių grupių ribos, o lokali komunikacinė atmintis dažnai yra naudojama kaip skatinantis tarpkultūrinius procesus, įtraukiantis ir ardantis etnines ribas tautinio tapatumo išteklius. Tarp šių atminties lygmenų esama tam tikrų įtampų. Tautinio pasakojimo raiška Šalčininkų rajono atminties kultūroje turi etnocentrizmo ir simbolinio dominavimo teritorijoje bruožų.

Šio rajono atminties politika, kitaip negu atviresnė ir demokratiškesnė Švenčionių rajono, yra mažiau palanki ne tik kitų tautinių grupių atminties raiškai, bet ir lenkiškojo tautinio pasakojimo „susigrąžinimui“ bei naudojimui tautinio tapatumo daryboje.

Kai kurie lokalsios ir nacionalinės atminties santykio bruožai

Viena iš lemiančių tautinės atminties kaitą šiuolaikinėse visuomenėse tendencijų, kaip minėta, yra atminties lokalizacijos ir individualizacijos tendencija (Gillis 1994; 5). Lokumas dažniausiai apibūdinamas per esančių toje pačioje erdvėje ir turinčių bendrą jos sampratą žmonių socialinius ryšius bei tarpusavio priklausomybę (Korff 2003; 4). Lokumo ir nacionalizmo santykio požiūriu lokumas apibūdinamas kaip besiskiriantis nuo homogenizuojančio nacionalizmo jam būdinga kultūrų ir jų raiškos formų, identitetų, socialinių ryšių įvairovė ir sudėtingumas, kitokia istorijos ir laiko samprata. Nacionalizmo tyrėjas H. K. Bhabha nacionalizmo ir lokumo santykį nusako kaip nacionalizmo negebėjimą aprėpti lokalių kultūrų ir gyvenamosios ypatumus:

Vakarietiška nacija aš laikyčiau nustelbiančia ir miglota forma, perteikiančia kultūros lokumą. Lokumas yra veikiau laikiškumas, negu istoriškumas: tai gyvenimo forma, kuri yra sudėtingesnė negu „bendruomenė“, labiau simbolizuota negu „visuomenė“, turinti daugiau konotacijų negu „šalis“, mažiau patriotiška, negu „tėvynė“, labiau mitologizuota negu ideologija; mažiau homogeniška negu hegemonija; <...> labiau hibridiška formuluojant kultūrinius skirtingumus ir identifikacijas, negu tai gali būti reprezentuota bet kokioje hierarchinėje ar binarinėje socialinių antagonizmų struktūroje (Bhabha 1994; 140).

Nacionalinė atmintis, kurią A. Assmann laiko archetipiniu kolektyvinės atminties pavyzdžiu, yra valstybės institucijų kuriama per simbolius, ženklus, vaizdinius, praktikas, ritualus, simbolines vietas ir paminklus; jais siekiama tam tikras tautinės atminties reikšmes įdiegti individams. Taip kuriamas kolektyvinis institucijos (šiuo atveju tautos) identitetas (Assmann 2013a, 48). Tautinės valstybės kuriami tautos istorijos pasakojimai turi tendenciją kurti vieną unifikuotą tautą ar etninę grupę pateikdami vieną homogenizuojančią istorijos versiją; dažniausiai šis vienodumas yra „išrandamas“ (Smith 1997: 50).

Į teigiamo savo grupės vaizdinio konstravimą per atitinkamas atmintis ir užmarštis nukreiptas pasakojimas yra polemiskame santykyje su priešingomis ar kitokiomis kitų grupių konstrukcijomis (Assmann 2013a, 48). Nacionalizmo pasakojimui būdinga „tuščio homogeniško“ laiko, kurį užpildo sklandus linijinis besitęsiančios iš praeities į dabartį tautos istorijos pasakojimas, samprata (Anderson 1999). O ikimodernų etninį tapatumą grindžiantys tiek lokalsios, tiek etninės praeities pasakojimai dažniausiai yra fragmentuoti, nerišlūs, paremti prisiminimais, tradicijomis, genealogijomis, kurie gali būti ir nesiejami su nacionalizmo istorijos pasakojimu; juose išreiškiama ir labiau fragmentuota laiko samprata – tiek ciklinio tradicijos laiko (Korzeniewska 2013; 164), tiek kasdienybės kartotės laiko (Būgienė, Krasnovas, Jonutytė 2013; 195).

Lokalioms erdvėms būdinga dabarties ir praeities sociokultūrinių ryšių įvairovė, todėl lokali atmintis, ypač tokiose kultūrine, religine, kalbine, istorine įvairovė pasižyminčiose

vietovėse, kaip Pietryčių Lietuva, dažniausiai yra heterogeniška. Lokali kasdienėje komunikacijoje perduodama atmintis yra palankesnė reikšti daugiakultūriškoms patirtims: ji yra lankstesnė, įvairesnė, pasyvesnė už tautinius pasakojimus, peržengianti grupių ribas, joje svarbesni ne politiniai, o etiniai kriterijai (Jordanova 2000, 162; Būgienė, Krasnovas, Jonutytė 2013; 194). Šie lokaliai atminties bruožai gali kelti įtampas santykyje su homogenizuojančia ir hierarchizuojančia, besiremiančia institucinėmis galiomis ir „auklėjančia“ žmones nacionalinio pasakojimo raiška.

Minėti ponacionaliniu atminties raiškos laikotarpiu veikiantys „kosmopolitiniai ir partikuliaristiniai iššūkiai“ (Gillis 1994, 5) iš esmės keičia nacionalinio pasakojimo raišką ir funkcijas šiuolaikinėse visuomenėse (plačiau žr. Gillis 1994; Smith 1999, 2009; Assmann 2006; Čepaitienė 2013). Tarp daugelio tokių iššūkių paminėtina atminties individualizacijos tendencija, susijusi su identitetų daugybiškumu ir kaita, informacinių technologijų ir masinių komunikacijų plėtra; tautinio pasakojimo homogeniškumą ardo ir demokratizacijos procesai, skatinantys daugelio kitų grupių, tarp jų ir turinčių mažesnę politinę galią arba marginalizuotų, atminties raišką ir reikšmės didėjimą. Žmonės vis dažniau renkasi kitokius negu tautiniai socialinius atminties „rėmus“ (Gillis 1994; 17; Čepaitienė 2013; 235). Jiems tampa svarbesnės kitų grupių, su kuriomis identifikuojasi, šeimų, individualios atmintys, kurios dažnai pasitelkiamos ir tautinių įvykių ar vietų interpretavime ir minėjimo praktikoje (Gillis 1994; 14). Šios tendencijos iš dalies lemia ir lokaliai atminties heterogeniškumą.

Lokalumas daro įtaką tautinei atminčiai ir per konkrečios vietovės kaip istorinės vietos atminties heterogeniškumą, kuris ypač būdingas miestų erdvėms ir dažnai nusakomas *palimpsesto* metafora. Vietų kaip atminties nešėjų poveikį J. Assmann'as nusako kultūrinės atminties kaip archyvo ir funkcionuojančios, „gyvosios atminties“ santykio apibūdinime. „Miestų erdvės yra „ne muziejus atvirame ore, kuriame saugoma ir eksponuojama praeitis, bet neatskiriama seno ir naujo, pasenusių ir pamirštų dalykų samplaika, nuolaužos, kurios gali būti naudojamos iš naujo arba atmetamos (Assmann 2006 in Blacker 2013; 177).“

Tad žmonės turi tam tikrą materialiuose vietos reliktuose „užkoduotą“ atminties archyvo perskaitymo ir naudojimo laisvę, ir tai tampa dar vienu lokaliai atminties heterogeniškumo šaltiniu. Kaip pažymi A. Assmann, miestas turi daug ilgesnę atmintį, negu žmonių grupės, kurios jame gyvena (Assmann 2013b; 21). Tokios daugiasluoksnės atminties nešėjai dėl sudėtingos ir daugiakultūriškos istorijos yra ir Pietryčių Lietuvos miestai ir miesteliai.

Šiuolaikinėse demokratinėse visuomenėse vietos istorinio palikimo naudojimas nebūtinai yra susijęs su dabartyje dominuojančiomis politinių galių remiamomis ideologijomis ir identitetais. Pavyzdžiui, po komunizmo žlugimo patyrusiuose staigius istorinius, politinius ir etninius pokyčius pokomunistiniuose miestuose atliktuose tyrimuose pastebima vienoda vietos atminties „susigrąžinimo“ tendencija: reaguodami į komunistinio laikotarpio atminties politikos ir modernizacijos sąlygotus bandymus sunaikinti atmintį, naujieji ir senieji miestų gyventojai sieja save su istoriniais miestų kvartalais

ir vietos istorija, nors ši istorija nėra susijusi su jų etninės grupės ar tautos istorija (Assmann 2013b; 23).

Tarp nacionalinę atmintį reikšmingai veikiančių globalių atminties tendencijų paminėtinas etinių atminties kriterijų atsiradimas: „Dabar tautos tarpusavyje tvirčiau siejamos ne tik technologinės, bet ir etinės globalizacijos (Assmann 2013a; 54). Be kitų poveikių, šie kriterijai problemina ir keičia esminį nacionalinio istorijos pasakojimo, kuriame vyravo herojiškų pergalių ir herojiško pasiaukojimo reikšmėmis grindžiamas teigiamas tautos istorijos vaizdinys, turinį. Šį atminties turinio posūkį A. Assmann įvardija kaip „etinių posūkį nuo pasiaukojančių link viktimologinių atminties formų“ (Assmann 2006; 76). Esminiai atminties turinio pokyčiai susiję su aukų pripažinimu; ne tik savo aukų, dėl kurių kalti kiti, bet ir tų, kurias sukėlė mūsų pačių veiksmai, ir garbė bei pasiaukojimas nėra vieninteliu kriterijumi, atrenkant, ką verta minėti (Assmann 2013a; 53–54).

Kad darytų kolektyvinį poveikį ir dalyvautų kasdienėse praktikose, praeities pasakojimai turi būti vizualizuojami (Stachel 2006; 71). Todėl svarbią reikšmę jų raiškoje turi „simboliniai kraštovaizdžiai“ – grupių gyvenamosiose teritorijose esantys simboliniai erdvės objektai (Osborne 2001; 65). Tokiuose kraštovaizdžio objektuose (tai gali būti pastatai, gamtos objektai, gatvėvardžiai, paminklai, muziejai, minėjimo ritualai ir kt.) susiejama erdvė (teritorija), tapatumas ir atmintis (Osborne 2001; 45). Šių objektų interpretacijos daugiakultūriškose vietovėse būna nevienareikšmės: nors paminklai, minėjimai yra kuriami siekiant įtvirtinti ar legitimuoti konkrečios grupės ar tautinės

valstybės pasakojimą, jie visada turi daugiau reikšmių, tarp jų ir kitokių, negu siekiama (Osborne 2001; 47).

Tarp simbolinių objektų, kuriais tautinis pasakojimas perteikiamas lokaliaje vietovėje, vieni svarbiausių yra viešųjų erdvių objektai, ypač paminklai. Viešosiose erdvėse įtvirtinami tie praeities pasakojimų elementai, kuriuos visuomenė ar dominuojanti grupė pripažįsta kaip svarbiausius ir reikšmingiausius. Dėl jų matomumo ir simbolinio reikšmingumo kaip tik erdviniai praeities naratyvų ženklai yra ir galių konkurencijos, ir stiprių kolektyvinių emocijų vieta (Hodkin, Radstone 2006; 11). Demokratinėse daugiakultūriškose visuomenėse viešiosios erdvės paprastai išreiškia „kolektyvinių identitetų sistemą“, kurioje „lokalūs ir tautiniai elementai sumaišomi su makropolitinėmis idėjomis“ (Stachel 2008; 72).

Pastaraisiais dešimtmečiais ryškiai pakito paminklų ir viešųjų erdvių funkcijos (plačiau žr. Gillis 1994; Novickas 2001; Čepaitienė 2013; Stachel 2008). Demokratinė visuomenių heterogeniškumo iššūkiuose paminklai praranda vienintelės herojiškos tautos praeities vizijos reikšmę. Bet pačių viešųjų erdvių reikšmė demokratinėse visuomenėse didėja. Jos lieka reprezentacinėmis šiuolaikinių visuomenių erdvėmis, skirtomis skleisti tam tikrus politinius, kultūrinius, socialinius pranešimus (Novickas 2001; 13). Kaip parodė daugelis tyrimų, nors paminklai ir istorinių datų minėjimai praranda galią kurti ir paremti vienintelę tautos praeities viziją, jie lieka reikšmingi kaip vietos ir laikai – čia grupės su skirtingomis praeities vizijomis gali komunikuoti, pripažinti, ginčyti savo skirtingumus (Gillis 1994; 20). Tyrimai

taip pat rodo, kad nacionalinio pasakojimo simbolinių reprezentacijų poveikis, ypač emocinis, tam tikrose ribose išlieka, nors ir silpnėja (Schwartz 1998; 95).

Simbolinė galia, kurią išreiškia nacionalinio pasakojimo reprezentacijos, yra svarbus įrankis socialinėse galios santykių praktikose. Ji gali tapti galingu galios reiškimo instrumentu, ypač kai šiuose santykiuose naudojamos antagonistinės atmintys (Giordano 2008; 24). Skirtingų grupių istorijos ir kilmės pasakojimų sąveika ir (arba) konkurencija gali reikštis įvairiai ir turėti įvairių pasekmių – nuo įvairių grupių istorijų derinimo kultūrinio pliuralizmo formomis iki atvejų, kai dėl skirtingų istorijos pasakojimų „keitimasis vertybėmis, reikšmėmis ir prioritetais gali ne visuomet vykti dialogo ir bendradarbiavimo forma, o būti labai priešiškas, konfliktiškas ir net nesuderinamas“ (Bhabha 1994; 48).

Skirtingas ar prieštaringas praeities interpretacijas išreiškiančių kultūrinės atminties artefaktų ir atminimo praktikų buvimas toje pačioje teritorijoje neretai išreiškia kovą dėl simbolinio tos teritorijos užvaldymo – etninių grupių simbolinio dominavimo joje (Giordano 2008; Nijakowski 2007; Nikžentaitis 2011). Simbolinis dominavimas teritorijoje reikalauja sukurti materialius grupės ženklus, tokius kaip užrašai gimtąja kalba, paminklai ar grupės religinio kulto objektai; simbolinio dominavimo sritys gali būti sukuriamos ir kitos grupės dominuojamos didesnės teritorijos (miesto, valstybės) ribose (Nijakowski 2006; 29).

Tautinio pasakojimo reikšmės lenkiškojo tautinio tapatumo daryboje straipsnyje aptiriamos šio pasakojimo naudojimo brėžiant šio

tapatumo ribas aspektu. Remiamės F. Bartho įžvalgomis, kad etninio tapatumo konstravimą nemažu laipsniu apibūdina pats jo ribų brėžimas konkrečiose situacijose (Barth 1970). Daugiakultūriame Pietryčių Lietuvos regione būtent atskyrimo/įtraukimo, uždaro/atviro aspektais yra labai svarbūs, atskleidžiant tautinės atminties reikšmės regiono tautinių grupių identiteto konstravimui.

Lenkiškojo tautos istorijos pasakojimo raiška Pietryčių Lietuvoje

Lenkiškojo tautinio pasakojimo raiška Šalčininkų rajono atminties kultūroje

Lenkų etninėje grupėje rusifikacija, migracija ir tautinių elitų netekimas sovietmečiu lėmė tai, kad posovietinėje Lietuvoje daugelio Pietryčių Lietuvos lenkų tautinė tapatybė buvo neaiški ir nesusiformavusi, labiau etninė, negu tautinė (Korzeniewska 2013; 164). Po sovietmečio formuojantis tautinei tapatybei, lenkams reikėjo įrodyti savo „lenkiškumą“ ir sukurti aiškias etninės grupės ribas. Dėl šio aiškių tautinės grupės ribų kūrimo poreikio ir didelės teritorijos reikšmės lenkų tapatumui (Daukšas 2008; Frėjutė-Rakauskienė; Šliavaite 2012) krašto lenkų kolektyvinėje atmintyje stengtasi pabrėžti krašto istorinį „lenkiškumą“.

Krašto atminties kultūroje pradėtas reikšti lenkiškasis tautinis pasakojimas, bet jis nevienodai reikštas įvairiuose atminties lygmenyse ir įvairiose vietovėse. Posovietiniu laikotarpiu naujai sukurtų „kietųjų“ kultūrinės atminties reprezentacijų (paminklai, gatvėvardžiai, memorialinės lentos ir kt.) tyrimai rodo, kad Šalčininkų ir Eišiškių kultūrinės atminties formavime galima pastebėti kryptingos atmin-

ties politikos, diegiant lenkiškąjį pasakojimą (atminties kultūroje vyrauja Abiejų Tautų Respublikos laikotarpio ir kiti bendros Lenkijos ir LDK istorijos įvykiai ir asmenybės), apraiškų (Čepaitienė 2013; 254, 261), o Švenčionių ir Visagino kultūrinė atmintis vertinama kaip „ideologiškai neutrali“ (ten pat; 262).

Kultūrinėje atmintyje reiškiamų pasakojimų santykis atspindi ją kuriančių grupių galios santykius. Vyraujančią Šalčininkų rajono atminties politikos, kuriant kultūrinę atmintį, tendenciją galima apibūdinti kaip lenkiškojo pasakojimo *simbolinio dominavimo teritorijoje* (Nijakowski 2006; Giordano 2008) tendenciją. Simbolinis dominavimas grupei teikia daug privilegijų – jis suteikia simbolinį kapitalą (Bourdieu perteikiama prasme), kuris gali būti naudojamas kitose – politikos, kultūros, identiteto kūrimo srityse. Grupei jis teikia ontologinio saugumo jausmą; daugiausia naudos simbolinis kapitalas gali teikti etninės grupės elitams: politikos srityje jis leidžia mobilizuoti vietovės žmones, kultūros srityje – kurti bendrą kultūrinį-etninį tapatumą (Nijakowski 2006; 30, 39).

Šios tendencijos raišką aptarsime analizuodami kelis konkrečius atvejus. Tipišką Šalčininkų regiono atminties politikos tendenciją, lenkiškojo tautinio pasakojimo diegimą, siejant jį su vietiniais bendros Lenkijos ir Lietuvos istorijos įvykiais – gerai iliustruoja naujausi paminklai Eišiškėse: paminklas 1863 metų sukilimo aukoms rekonstruotoje centrinėje miesto aikštėje (2013 m.) ir kryžius „Žuvusiems, ištremtiems ir priverstiems palikti savo gimtąjį kraštą 1939-1959 metais“ (2011 m.).

Pasak pirmojo paminklo iniciatorių – rajono savivaldybės – interpretacijos, „paminklas

įamžins 150-ąsias Sausio sukilimo, kuris apėmė ir Šalčininkų rajono teritoriją, metines. Paminklo postamentą sudarys keturi cokoliai, simbolizuojantys 400 bendros Lenkijos karalystės bei Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos metus. Virš pjedestalo kylantys obeliskai – tai Lietuvos ir Lenkijos herbai – Erelis ir Vytis.<...> Paminklas taps pergalės ir pasididžiavimo išraiška bei miesto simboliu“ (<http://www.salcininkai.lt/lit/Eiikiu-seniunija/131/3/19>).

Tarp įvairių miesto istorijos laikotarpių išryškinamas ir siekiamas padaryti pagrindiniu miesto simboliu būtent laikotarpis, kuris yra svarbus Lenkijos istorijos pasakojime. Paminklo formoje atspindimas ir pilietiniam lenkų tapatumui galintis būti svarbus Lietuvos–Lenkijos istorijos bendrumas. Išryškinant sukilimą kaip pagrindinį miestą simbolizuojantį įvykį, ignoruoti tokie svarbūs miesto istorijos aspektai, kaip žydų bendruomenės reikšmė jo istorijoje – žydai nuo XVIII amžiaus iki 1941 metų rugsėjo 25–26 d. sudarė miesto gyventojų daugumą (tarp 60-70 proc.) ir miestas buvo svarbus žydų švietimo, religinis ir ekonominis centras; Eišiškių žydai tiki šioje vietovėje gyvenantys nuo XI a. ir laiko Eišiškes viena seniausių žydų gyvenamųjų vietų Rytų Europoje (<http://www.zydai.lt/lt/content/viewitem/619/>).

Taip pat miesto istorijoje buvo daug kitų reikšmingų įvykių ir laikotarpių – miestas jau XVII a. turėjo Magdeburgo teises, nuo LDK laikų garsėjo prekyba, čia rinkosi bajorų seimeliai, iki šiol išlikusi LDK laikų piliavietė, iš čia kilusi kunigaikščio Vytauto žmona Ona Sudimantaitė, Narbutai ir kt. O 1863 metų sukilimo kovos vyko ir sukilėlių kapai yra ne Eišiškėse, o kitoje, nutolusioje nuo Eišiškių,

Šalčininkų rajono vietoje (prie Kalesninkų ir Rūdninkų girioje), nors nemažai sukilėlių yra kilę ir iš Eišiškių apylinkių.

Jau atminties politikos įgyvendinimo lygmeniu – tiek paminklo koncepcijoje ir formoje, tiek jo atsiradimo istorijoje galima pastebėti tam tikras įtampas bandant derinti lenkiškąjį pasakojimą ir daugiakultūrę krašto istorinę patirtį; bet matomas ir lenkiškojo pasakojimo dominavimas šioje politikoje. Savivaldybės atstovai mini, kad paminklo koncepcija buvo atviresnė, bet įgyvendinant tapo labiau etnocentriška:

„Idėja buvo platesnė, kad ten ir baltarusių kalba... Buvo kitokia koncepcija, bet pasistatė taip, kaip pasistatė. Aš manau, kad ten nėra taip, kad toks lenkiškas ar koks paminklas. Tiesiog visiems sukilėliams. Tai nėra kryžius ar ką. Tai yra neutralus varpas, kuris visada kaip sako „sielą sužadina“ (9 interviu, vidutinio amžiaus lenkas, Šalčininkai).²

Paminklo siejimą su lenkiškuoju pasakojimu liudija ir jo atidarymo ceremonijos simbolika ir turinys; paminklas puoštas tik Lenkijos tautinės vėliavos spalvomis, atidarymo ceremonijos kalbose minėtos Lenkijos istorijos datos (<http://www.salcininkai.lt/lit/Eisiskieciai-pagerbe-Sausio-sukilimo-dalyvius/6022>).

Lenkiškojo pasakojimo perkėlimą į Eišiškes, mažai siejant jį su lokalia istorija, rodo ir kryžius „Žuvusiems, ištremtiems ir priverstiems palikti savo gimtąjį kraštą 1939-1959 metais“ (2011 m.). Pagal šį įrašą, kryžius turėtų atspindėti lokalų politinių įvykių variantą: jis skirtas krašto žmonėms. Bet vietos istorijos kontekste sudėtinga interpretuoti datas: 1939-1959-ieji metai.

Kalbantis su paminklo iniciatoriais savivaldybėje paaiškėjo, kad datos mechanškai perkeltos iš Lenkijos istorijos: 1939 – karo Lenkijoje pradžia, 1959 metai – repatriacijos į Lenkiją pabaiga. Masinės represijos ir migracija šiame krašte prasidėjo tik 1940-1941 metais, 1939 metais tremčių ir priverstinės migracijos Eišiškių krašte dar nebuvo, išskyrus imigraciją; bėgdami nuo persekiojimų iš Rodūnės į miestą atvyko apie 1000 žydų, kurie 1941 metais irgi buvo nužudyti (<http://www.zydai.lt/lt/content/viewitem/619/>). Į Lenkijos pasakojimą nurodo ir ant jo iškalta Lenkijos kardinolo S. Vyšinskio teksto citata, iš dalies ir kryžiaus forma, kuri implikuoja, kad paminklas skirtas tik krikščionims. Interviu su paminklo iniciatoriais savivaldybėje rodo neaiškumą ir prieštaravimą, bandant šią Lenkijos naratyvo periodizaciją susieti su vietos patirčių kontekstu:

R. Tai karas juk 1939 metais prasidėjo. Čia juk buvo kažkada Lenkijos teritorija.

I: *Ar jau tais metais čia buvo represijos?*

R: Bet vis tiek tas judėjimas prasidėjo, kai karas prasidėjo jau Lenkijos teritorijoje, kadangi čia buvo Lenkijos dalis. Tai irgi žmonės pradėjo... Kas išvažiavo... Žydų buvo čia daug ir jie pradėjo irgi kažką galvoti, ar čia pasilikti ar kažkur trauktis.

I: *Tai paminklas skirtas ir žydams?*

R: Ne. Kryžius žydams tikrai ne...(9 interviu, vidutinio amžiaus lenkas, Šalčininkai).

Tokios nuomonės yra ir kiti savivaldybės atstovai. Tad iš krašto žmonių bendruomenės išelminuojama dauguma vietos gyventojų, kurie buvo nužudyti paminklo įrašė minimu laikotarpiu, ir atstovaujamos tik maždaug 30 proc. gyventojų netektys.

² Informantų kalba netaisyta (red. past.).

Paminklo simbolinę reikšmę kolektyvinėje atmintyje sukuria ne tik jo kūrėjų intencijos, bet ir kitų žmonių jam teikiamos reikšmės bei su juo siejamos praktikos. Kad atliktų savo funkcijas, paminklai turi būti žmonių pripažinti, interpretuojami ir naudojami socialinėse praktikose (Nijakowski 2006; 29). Simbolinis dominavimas erdvės objektų priemonėmis taip pat reikalauja tiek „savosios“, tiek kitų etninių grupių atstovų identifikacijos su jais. Lenkiškojo tautinio pasakojimo reikšmės lenkų etninės grupės nariams aptarsime nagrinėdami aukščiau aptartų dviejų reprezentuojančių šį pasakojimą paminklų interpretacijas tarp lenkų tautybės Eišiškių gyventojų.

Atsakymai į klausimus, su kokiomis netektimis žmonės asocijuojasi kryžius „Žuvusiems, ištremtiems ir priverstiems palikti savo gimtąjį kraštą 1939-1959 metais“, rodo interpretacijų neaiškumą ir įvairovę. Lokaloje komunikacinėje atmintyje yra įvairių interpretacijų. Dalis žmonių nurodo nežiną, kam skirtas šis paminklas:

„Buvau per atidarymą, bet nežinau, ir žmonės nežino, kam jis skirtas. Lyg savivaldybė, lyg Lenkija pastatė.“ (37 interviu, vyresnio amžiaus lenkė, Eišiškės)

Daugumai jis asocijuojasi su sovietinių represijų aukomis; jų nuomone, jis skirtas ištremtiems į Sibirą ir žuvusiems pokariu, kiti mano, kad ir represuotiems, ir repatrijavusiems į Lenkiją. Įvairialypėje lokaloje miesto istorijoje ryškiausias bruožas – žydų bendruomenės reikšmė joje; ir lokaloje komunikacinėje žmonių atmintyje ši atmintis yra išlikusi, todėl dalis žmonių sieja šį kryžių su visomis, taip pat ir nužudytų žydų, netektimis.

Būdinga, kad daugeliui tautinius elitus atstovaujančių žmonių atrodo savaime aišku, kad iš sąvokos „visiems“ išeliminuoti žydai:

R: *Taip, ten visiems.*

I. Ar ir žydams? .

R. *Žydams ne, yra žydų kapinėse* (28 interviu, vidutinio amžiaus lenkė, etninės kultūros institucijos vadovė).

Bet mažiau besitapatinantys su lenkiškuoju nacionaliniu pasakojimu žmonės žydus įtraukdavo į miesto bendruomenę ir kritikuodavo žydų atminties išskyrimą iš bendrų minėjimo praktikų:

„Čia tiems, kuriuos vežė į Sibirą; bet turėtų būti visiems; man labai skaudu, kad tos dvejios žydų aukų kapinės pas mus atskirtos“ (13 interviu, vyresnio amžiaus lenkė, Eišiškės).

Kai kurie žmonės šį paminklą traktuoja kaip „lenkišką“:

Čia prie ligoninės yra kryžius pastatytas; tai tiems, kurie buvo iš čia ištremti į Sibirą. Čia jau, grynai, tikriausia, lenkiškas, bet, faktiškai, tai čia visiems, ne tik ten lenkams, jei buvo ištremti. Bet dauguma tai buvo lenkų tautybės.“ (20 interviu, vyresnio amžiaus lenkas, Eišiškės).

Tad paminklo interpretacijoms būdinga ne tik įvairovė, bet ir neaiškumas, kuris reiškiasi jau instituciniame lygmenyje. Šis neaiškumas atsispindi ir minėjimo praktikose: prie jo niekada neminėta birželio 14-ji (Gedulo ir vilties diena), kuri lyg ir tiesiogiai atitiktų jo oficialiąsias interpretacijas. Gegužės 9-ji – daugelio žmonių krašte interpretuojama ir minima kaip karo aukų minėjimo diena – čia irgi neminama. Kol kas šis paminklas žmonių minėjimo praktikose ir atmintyje mažai reikšmingas: tarp jiems svarbių miesto simbolių vietų žmonės žymiai dažniau mini šalia šio kryžiaus esančią Kristaus

skulptūrą, bažnyčią, piliavietę, Jono Pauliaus II paminklą. Pagrindinis šio paminklo reikšmės miesto kasdienybės ir atminimo praktikose ženklas – prie jo dažnai būna gėlių, kartais, ypač prieš Vėlines, uždegamos žvakės; galimai atspindint įvairias žmonių teikiamas reikšmes ir įvairias netektis, o galimai ir dėl to, kad šiame krašte gelėmis puošiami visi kryžiai. Esant neaiškiai oficialiajai interpretacijai ir nesant kolektyvinių praktikų, tikėtina, kad ir ateityje paminklas funkcionuos kaip daugiareikšmis, į jį žmonės galimai projektuos įvairias individualioje ir šeimų atmintyje svarbias netektis.

Paminklas 1863-1864 metų sukilimo dalyviams atminti pastatytas 2013 m., minint sukilimo metines ir rekonstravus pagrindinę aikštę. Jį siekiama padaryti pagrindiniu miesto simboliu. Paminklo koncepcija ir forma, kaip minėta, atspindi Lietuvos ir Lenkijos istorijos bendrumą, bet interpretacijos oficialiojoje atminimo kultūroje (pavyzdžiui, atidarymo ceremonijos turinys ir dekoracijos) – lenkiškąjį tautinį pasakojimą.

Šis paminklas, kaip ir visas Lenkijos tautinis pasakojimas, reikšmingiausias žinantiems istoriją vyresnio amžiaus lenkų tautybės žmonėms, ypač tiems, kurių šeimose nebuvo nutrūkęs ryšys su tarpukario inteligentija; taip pat daliai kitų aukštesnio išsilavinimo žmonių, besitapatinančių su lenkiškuoju tautiniu pasakojimu. Žemiau cituojamame interviu fragmente atsispindi ir tautinės savimonės siejimas su tautiniais elitais ir jų perduodamu tautiniu istorijos pasakojimu; šio ryšio nutrūkimas suvokiamas kaip tautinės savimonės praradimo (ar nesusiformavimo kituose visuomenės sluoksniuose) priežastis:

„Kadangi mano senelis buvo iš dvarininkų kartos, tai ten N kartų jie jau suvokdavo save

lenkais <...>. Ką pasakojo man tie giminaičiai, tai čia buvo tas pagrindas, ant kurio aš galėjau bazuoti visa kita. Toksai Kolyška buvo, kuris su Mackevičium kartu sukilimo vienas iš vadų buvo, tai čia gi mano prosenelio draugas buvo. <...> Ir dėl to man sunku dėl va tokių [kuriems ši istorija nesvarbi], bet aš negražinsiu tų sukilėlių, tų šeimų, kurie numirdavo su Lietuva, reiškia, lūpose, kai čia buvo jau šventas dalykas; Lenkija buvo šventas dalykas, ir Lietuva (8 interviu, vyresnio amžiaus lenkas, Eišiškės).

Bet tokių žmonių nėra daug; nemažai žmonių šį pasakojimą suvokia kaip svetimą jų žinioms ir patirčiai; vienos ekspertės žodžiais, *žmonėms tai nėra artima ir sava; jiems ne tai kad primeta, bet lyg ir moko* (5 interviu, vidutinio amžiaus moteris, tautybę nurodė kaip „mišrią“, Šalčininkai)

Kai kuriems vyresnio amžiaus menkliau išsilavinusiems žmonėms šis paminklo nerelevantiškumas susijęs su menku istorijos žinojimu arba kitų praeities pasakojimų didesne svarba. Dalis žmonių žino tik sovietmečio pasakojimą. Pavyzdžiui, viena informantė paminklą interpretavo būtent sovietinio pasakojimo, kurio centre yra II pasaulinis karas, schemomis (*keturios pakopos – tai keturi karo metai – 24 interviu, vyresnio amžiaus lenkė, Eišiškės*). Kai kurie jį kritikuoja iš miesto istorijos pasakojimo pozicijų: *„Jei jau pagrindinėje aikštėje, tai reikėjo miesto įkūrėjui, kunigaikščiui Eikšui“* (37 interviu, vyresnio amžiaus lenkė, Eišiškės).

Reakcijos į „iš viršaus“ nuleidžiamus ir atspindinčius jiems mažai žinomą pasakojimą monumtalius projektus turi ir socialinį aspektą:

Nereikia visko iškelti iki tokio monumentalumo, ir nesąžiningai. Šis projektas nebuvo viešai aptariamasis. Mūsų mažas miestas, didelė bedarbystė, ir turime tiek mažai džiaugsmų. O mes

miesto centre statome milžinišką paminklą. Ir vėl visa tai bus negyva, nefunkcionuos gyvenimui. Pakaktų atminimo lentos. Eišiškių mastu milžiniška suma išleista, o čia net nėra normalios vietos žaisti vaikams (13 interviu, vidutinio amžiaus lenkė, Eišiškės).

Kai kurie informantai aiškiai formuluoja naujųjų tautinio pasakojimo reprezentacijų ir istorinės patirties bei atminties neatitikimo problemą:

„Istorijos atmintis nyksta, niekam nerūpi ta praeitis. Iniciatyvos paminklų kyla iš viršaus... Mūsų nuomonių niekas neklauso.“ (23 interviu, vidutinio amžiaus lenkė, Eišiškės)

Abiejų paminklų projektai susilaukė kritikos ir diskusijų socialiniuose tinkluose tiek dėl jų koncepcijų ir reikalingumo, tiek dėl informantų nuomone, autoritariško abiejų projektų įgyvendinimo būdų. Kelių informantų teigimu, savivaldybės atstovai nereagavo į kritiką, o kai kurie kritikavusieji susilaukė sankcijų. Tad šių pasakojimo reprezentacijų svetimumo pojūtį didina ir autoritariškas šių atminties formų diegimo būdas, ignoruojant žmonių nuomonę ir imantis sankcijų prieš kritikuojančius projektus. Kaip teigia viena informantė:

„Taip susiklostė, kad su valdžia mes negalime diskutuoti. Nes iš karto atsiduriame opozicijoje. Mūsų politikų kultūra tokia, kad paprieštaravę mes iš karto tampame priešais.“ (13 interviu, vidutinio amžiaus lenkė, Eišiškės).

Tad Šalčininkų rajone nemaža lenkų tautybės žmonių kol kas sunkiai tapatinasi su jiems mažai žinomo ir mažai susijusio su daugiakultūriška lokalia istorine patirtimi homogenizuojančio tautinio pasakojimo, reiškiamo ignoruojant etninius skirtumus ir žmonių nuomones, erdvinėmis reprezentacijomis.

Lenkiškojo tautinio pasakojimo raiška ir „kitų“ atmintis: Eišiškių žydų atminties atvejis

Vienas iš atvejų, atskleidžiantis lokalias atminties ir viešosios atminties kultūros neatitikimą ir tam tikras įtampas, kylančias dėl „kitų“ atminties ignoravimo siekiant vienos grupės simbolinio dominavimo, yra Eišiškių žydų atminties raiškos šiuose atminties lygmenyse atvejis. Kaip matėme ir iš miesto paminklų interpretacijų, viešojoje atminties kultūroje ir atminimo praktikose žydų etninės grupės atminties beveik nėra. Bet lokaliajame komunikaciniame atmintyje ši atmintis iš dalies yra išlikusi, iš dalies „sugrįžta“ po organizuotų sovietmečio užmarščių.

Eišiškėse nužudyta apie 4000 žydų (liko gyvų apie 700). Žudynės vyko dieną, arti miesto, todėl nemaža žmonių jas matė ir prisiminė. Yra išlikę du sovietmečiu statyti paminkliniai akmenys aukų palaidojimo vietose, dabar šie memorialai atnaujinti užsienio žydų pastangomis. Prie jų vykstančios minėjimo praktikos epizodiškos; pavienių iniciatyvių mokytojų vadovaujami mokiniai kartais nuneša gėlių ir žvakių rugsėjo 23 –čią dieną; uždegamos kelios žvakės per Vėlines. Tų pačių aktyvių mokytojų iniciatyva mokyklose įgyvendinami pavieniai projektai žydų atminties tema, šia tema S. Rapolionio gimnazijoje įvyko viena tarptautinė konferencija. Gausus ir aiškiai matomas žydų urbanistinis paveldas mieste yra labai apleistos būklės.

Žydų etninės grupės atminties ir lenkiškojo tautinio pasakojimo santykį rajono atminties kultūroje iliustruoja ir paminklų neseniai perlaidotiems keturiems *Armia Krajowa* kariams ir greta šių paminklų esančios nužudytų žydų

moterų ir vaikų palaidojimo vietos būklės palyginimas. Tautinį pasakojimą reprezentuojanti *Armia Krajowa* karių palaidojimo vieta ir paminklai miesto katalikų kapinėse yra sutvarkyti ir puoselėjami, o šalia šių kapinių tvoros esančio gana apleistos būklės 2500 žydų moterų ir vaikų memorialo pakraštyje metamos šiukšlės; šalia yra įsikūrusi šiukšlių tvarkymo įmonė. Seniūnijos tinklalapyje minėtiems keturiems AK kariams skirta pastraipa, o daugelio šimtmečio žydų istorija mieste apibūdinta vienu mažai informatyviu sakiniu³. Dauguma apklaustų rajono institucijų ir lenkų organizacijų atstovų, kurie įgyvendina atminties politiką, etnocentrizmą laiko savaime suprantama laikysena. Pasak vienos institucijos vadovės:

„Kiekviena tautinė grupė turi pati rūpintis savo paveldu. Nesame dar atkūrę savo tapatybės, kad rūpintumės žydų istorija.“ (28 interviu, vidutinio amžiaus lenkė, Eišiškės).

Tokia pozicija vyrauja ir Šalčininkų bei Eišiškių savivaldybėje. Kitoje tiesioje Pietryčių Lietuvos vietovėje, Švenčionių rajone, rūpinamasi ir neišlikusių tautinių grupių atmintimi. Šiame rajone, kurio atminties politiką atminties tyrėjai įvardija kaip „ideologiškai neutralią“ (Čepaitienė 2013, 262), atkuriamos įvairių etninių grupių atminties vietos, tarp jų ir tų, kurios šiuo metu rajone negyvena.

Atviresnį negu Šalčininkų rajone šio rajono gyventojų ir institucijų santykį su praeities paveldu gerai iliustruoja žydų etninės grupės atminties reikšmė rajono atminimo kultūroje. Jei Šalčininkų rajone čia gyvenusių žydų bendruomenių atmintį reprezentuoja tik memorialiniai paminklai žudynių vietose (išlikęs gausus materialus paveldas rajone kol kas nerestauruojamas), tai Švenčionių mieste, kur materialaus žydų paveldo išlikę žymiai mažiau, žydų atmintį centrinėje aiškštėje reprezentuoja paminklas („Menora“) bei atminimo ženklai neišlikusių sinagogų ir buvusio geto vietoje.

Restauruojamas išlikęs urbanistinis paveldas, minimos su žydų istorija susijusios datos. Lietuvos žydų genocido dienos, rugsėjo 23-sios, minėjimai vyksta kasmet ir yra įtraukti ne tik į Švenčionių, kur palaidoti nužudyti rajono žydai, bet ir Švenčionių mokyklų ir gimnazijų planus (*svencioniu.krastas.w3.lt/v2/index.php?option=com*) O Eišiškėse ir Šalčininkuose minėjimo praktikos yra epizodiškos ir atsitiktinės, ir ši diena nei miesto, nei mokyklų mastu neminama gimnazijose tiek lenkų, tiek lietuvių dėstoma kalba. Atviresnę, demokratiškesnę Švenčionių rajono atminties politiką rodo ir tai, kad daugelio žydų atminties ženklų atkūrimo iniciatyvos Švenčionyse kilo iš kitų tautybių žmonių⁴, o rajono institucijoms atkuriant

³ „Dauguma gyventojų buvo žydai, kurie čia gyveno ir dirbo net iki Antrojo pasaulinio karo.“ (<http://www.salcininkai.lt/lit/Eiikiu-seniunija/131/3/19>).

⁴ Pavyzdžiui, iniciatyvą pastatyti paminklą (Menorą) buvusio Švenčionių žydų geto vietoje 1991 metais su žydų bendruomenės pagalba įgyvendino vietos skulptorius Juozapas Jakštas. Kaip liudija jo prisiminimai: „Tada po 1990 m. Aukščiausios tarybos priimto įstatymo įprasminiai ir įamžinti holokausto vietas, aš nutariau prisidėti prie to, ir taip atsirado pirmoji menora.<...> Mūsų tautos turi panašią istoriją, daug iškentėjo savo kelyje“. (*svencioniu.krastas.w3.lt/v2/index.php?option=com*)

istorinį paveldą tautiniai kriterijai taip pat mažai svarbūs (interviu Nr. 39). Bet, kitaip negu atminties kulūroje, lokaliaje komunikacinėje Eišiškių gyventojų atmintyje žydų atmintis yra reiškia. Viena raiškos forma yra prisimenančių tuos laikus vyresnių žmonių prisiminimai.

Tuo metu gyvenusių žmonių komunikacinėje atmintyje žydų istorija nebuvo pamirša, bet sovietmečiu dažniausiai nutylėta. Dabar to meto liudininkų likę nedaug. Kitaip negu besitapatinančių su lenkiškuoju tautiniu pasakojimu žmonių, jų prisiminimai bei vertinimai mažiau politizuoti ir labiau grindžiami moraliniais kriterijais. Pavyzdžiui, plačiai nuskambėjusį Yaffa Eliach-Sonenson aprašytą epizodą apie jos motinos ir brolio nužudymą Eišiškėse *Armia Krajowa* operacijos metu 1944 metų spalio mėnesį (Eliach 1999), besiremiantys prisiminimais žmonės vertina neutraliai ir neteisina AK, o besitapatinantys su tautiniu pasakojimu žmonės neigia AK atsakomybę, kartais ir patį faktą.

Dalis žmonių „susigrąžina“ žydų atmintį, traktuodami miesto praeitį ne tautinio pasakojimo, o daugiakultūriško miesto istorijos pasakojimo požiūriu. Tai galima laikyti apraiška A. Assmann aprašytos „vietos atminties“ atgavimo pokomunistinėse erdvėse tendencijos, kuri skatina „susigrąžinti“ vietos istorinę praeitį ir su ja tapatintis nepriklausomai nuo joje gyvenusių žmonių tautybės (Assmann 2013b; 23). Reiškiamos pavienės iniciatyvos atkurti žydų paveldui ir atminčiai. Pavyzdžiui, susibūrę į Eišiškių krašto mylėtojų draugiją žmonės miesto istoriją traktuoja kaip daugiatautę ir daugiakultūrišką ir domisi žydų bei kitų tautinių grupių atmintimi. Keli aktyvūs gyventojai tap pat organizavo akciją siekiant išsaugoti žydų urbanistinio paveldo

objektus, kuriems grėsė sunaikinimas. Akcija buvo sėkminga ir šie objektai įtraukti į saugomų objektų sąrašą. Bet atmosferoje, suvokiamoje kaip autoritariška, kai kurie žmonės bijo veikti aktyviau. Baimės prieštarauti vyraujančiai atminties politikai atmosferą liudija ir šis interviu epizodas:

R. Ką labiausiai reikėtų išsaugoti? Norėčiau nutylėti, mano požiūris kitoks, labai skiriasi nuo valdžios, geriau nesakyti.

I. *O vis dėlto? Interviu anoniminis, jūsų niekas neidentifikuos.*

R. Galbūt, tarpukario, man atrodo. Konkretiai – anksčiau čia gyveno labai daug žydų, ir dabar nieko nėra. Nežinau, gal kokio paminklo kokiam iškilesniam žydų asmeniui ar nors kažkokio paminėjimo reikėtų. Žmonės daug pasakoja apie tarpukarį, tai buvo geri laikai miestui. Žydai buvo labai tolerantiški visoms tautoms, tai pabrėžiama. (Interviu Nr. 23, vidutinio amžiaus lenkė, Eišiškės)

Kiti žydų atminties raiškos lokaliaje atmintyje būdai susiję su atminties individualizacijos ir etinių kriterijų svarbos didėjimo joje procesais. A. Landsberg atkreipia dėmesį į svarbų šiuolaikinių medijų vaimenį perduodant emocinį-etinį atminties turinį ir kartu ją individualizuojant. Taip perduodama atmintis veikia per individualias emocijas ir išgyvenimus ir šios patirtys kuria atsietas nuo bendros tapatybės ar teritorijos atminties bendrijas (Landsberg 2004: 8-9). Jauni eišiškiečiai kuria interneto tinklalapius ir virtualias bendruomenes miesto istorijos pagrindu, juose daug vietos skiriama žydų istorijai, nuotraukoms, iš šių ir kitų šaltinių šią istoriją sužino ir ją „pamiršę“ senieji gyventojai. Interneto tinklalapiuose matytų nuotraukų poveikį žydų ir kitų miesto tautų atminties sugrąžinimui į lokalią atmintį iliustruoja ši interviu citata:

„Tinklapis „Eysyszki nasze miasto“. Ir ten labai daug nuotraukų, kurias įkelia gyventojai. Ir ten labai gražiai Eišiškių istorija dėstoma. Ir būtent iš tos žydiškosios pusės, na ir kitais istorijos aspektais. Ir tai yra daroma labai geru kampu, ir tai sugrąžina, sugrąžina atmintį. Štai juk sinagoga ne viena buvo Eišiškėse.“ (13 interviu, vidutinio amžiaus lenkė, Eišiškės).

Kaip tik minėtoji kylanti iš individualaus išgyvenimo etinė dimensija, atjautos emocija dalies informantų nurodoma kaip pastangų sugrąžinti žydų atmintį motyvas. Šios pastangos reiškiamos minėtomis mokytojų iniciatyvomis, taip pat atsiranda pavienių iniciatyvų, siekiant išsaugoti urbanistinį žydų paveldą, yra iniciatyvų įkurti Eišiškėse žydų muziejų.

Toliau cituojamas informantės pasakojimas iliustruoja būdingą „susigrąžinusių“ žydų atmintį žmonių požiūrį į šią atmintį. Jos pasakojimas nusako ir viešosios žydų atminties būklę; jos trūkumą funkcionuojančioje viešojoje atminties kultūroje:

„Man tai atrodo labai baisu. Noriu pasakyti, kad apie tai buvo kalbama, gal ne taip giliai, mes sovietmečiu buvom vaikai, bet mes tai žinojome. Žinojome, kur tos kapinės. Nors tada buvo toks laikas, kad mažai žinojome net apie savo tėvų likimus. Bet dabar man baisu, kad štai mūsų teritorijoje... Čia jau ne Lietuvos valstybė, čia mes vietiniai kalti, kad neprisimename. Mes visai žmonėms nesakome apie tai, kaip viskas čia buvo. O jie buvo mūsų kultūros dalis. Jie, pasirodo 900 metų gyveno mūsų teritorijoje, žydų bendruomenė. Prasidėjo Lietuvos atgimimas, postūmis mažumų atgimimui, nukreipė dėmesį į save. Bet tai turi būti įvardinta. Turi būti minima kiekvienais metais, ir įvardijama ta prasme, kad visa tai įprasmintume, suvoktume... Nes man labai skauda, kad mes nebūname tose kapinėse, per jokiais datomis nebūname, nei gegužės devintosios, nei jokiomis kitomis progomis. Mes, mūsų bendruomenė, visai neakcentuojame šios datos. Man baisu, kad visai pamiršome

šią praeitį. Sinagoga griūva, visa tai iš viso pas mus ištrinama.“ (13 interviu, vidutinio amžiaus lenkė, Eišiškės).

Kita vertus, ne tik tarp tautinių elitų atstovų, bet ir tarp kitų gyventojų esama ir požiūrių į žydų atmintį kaip į „svetimą“, brėžiant etnines „savo/svetimo“ ribas:

„Žmonės, kurie gyvena buvusiuose žydų namuose, namuose nieko žydiško nerodys, neeksponuos, nes turi savo tradicijas.“ (28 interviu, vidutinio amžiaus lenkė, Eišiškės).

„Kai buvo atvažiavę mamytės pažįstami žydai iš Izraelio, lenkai kaimynai sako, kam tu juos įsileidai, kam tau tie žydai.“ (37 interviu, vyresnio amžiaus lenkė, Eišiškės).

Kitas veiksnys, galintis padėti sugrąžinti žydų atmintį ir į viešąją kultūrinę atmintį, yra paveldo komercializavimas. Savivaldybė pradeda svarstyti galimybę paremti siūlymus steigti Eišiškėse žydų istorijos muziejų, nes, savivaldybės atstovų nuomone, tokį muziejų geriau lankyti užsienio turistai:

„Buvo tokia idėja sukurti muziejų, tokį bendrą, tarkim, žydų kultūros ir tos vietinės kultūros, kur gyveno. Idėja aišku verta dėmesio, ir net manoma, kad nekurti bendrą muziejų, o padaryti žydų, nes tai bus didesnis traukos centras. Jei tai bus Eišiškių krašto muziejus, tai čia niekas nevažiuos, o jeigu bus Eišiškių krašto žydų muziejus, tai tada atvažiuos iš užsienio.“ (9 interviu, vidutinio amžiaus lenkas, Šalčininkai).

Tad žydų etninės grupės atmintis iš dalies išlikusi vyresnių žmonių komunikacinėje atmintyje, iš dalies grįžta į lokalią atmintį per individualią atjautą ir emocijas, kurios skatina aktyvesnes šios atminties sugrąžinimo iniciatyvas. Šios atminties atgavimui turi įtakos ir „vietos atmintis“; materialiuose reliktuose

„užkoduota“ praeitis, ir globalūs holokausto bei kitų trauminių atminčių atminties diskursai, ir paveldo komercializavimo aspektai. Duomenys rodo esant įtampų tarp šios atminties ignoravimo atminties kultūroje, siekiant lenkiškojo pasakojimo simbolinio dominavimo, ir žydų atminties raiškos lokaliajoje komunikacinėje atmintyje.

Tautinio pasakojimo raiškos minėjimo praktikose reikšmės

Tautinio pasakojimo „auklėjančiąją“ galią atspindi ir šio pasakojimo datų ir įvykių minėjimo praktikų reikšmės tautinės grupės nariams. Nepaisant didelės lenkiškojo naratyvo reikšmės viešojoje krašto atminimo kultūroje ir kolektyvinėje minėjimo praktikose, tautinio pasakojimo reprezentacijų reikšmė žmonėms nevienoda. Daliai vyresniosios ir vidurinėsios kartos, ypač žemesnio išsilavinimo žmonių, tautos istorijos pasakojimas išlieka nerelevantiškas, jie mažai domisi istorija. Jų santykis su praeitimi lieka etninio tapatumo plotmėje, kuriai būdingas įsišaknijimas visų pirma savo „vietoje“, nesiejant praeities prisiminimų su tautiniu pasakojimu (Korzeniewska 2013; 176).

Tarp daugelio kolektyvinių praktikų, kuriomis regione perteikiamas ir kuriamas lenkiškasis tapatumas, vyrauja kultūrinės-etninės praktikos, bet nemaža dalis minėjimo praktikų skiriama ir istorijos pasakojimo reprezentavimui: organizuotai minimos svarbiausios Lenkijos valstybės šventės, vyksta nemažai istorinėms datoms, asmenybėms skirtų sporto, kultūros ir kitokių renginių. Bet daliai žmonių, kurie dalyvauja tautos istorijos pasakojimą reprezentuojančiose kolektyvinėse praktikose, svarbus ne tiek isto-

rinis, kiek etninis-kultūrinis ir komunikacinis jų turinys.

Žmonės pabrėžia dalyvavimo šiose praktikoje komunikacinius (bendravimo, saviraiškos) aspektus. Vyraujantį santykį su istoriniu jų turiniu nusako šie informantės žodžiai: „*Kas domisi, tas gal kažką žino, o man tai kažkaip ta istorija... daug geriau, manau, padainuot.*“ (Interviu Nr. 11, vidutinio amžiaus lenkė, Šalčininkai). Lenkų kultūrinio elito atstovas šį kultūrinio-komunikacinio turinio vyravimą, apibendrinamas regiono žiniasklaidoje atsispindintį savo etninės grupės tapatumo praktikų santykį su istorijos naratyvu, įvardija taip:

„Kai pažiūri lenkų laikraščius, tai lenkai tik šoka, dainuoja; festivaliai, konkursai, šąskrydžiai, sodina medžius Zulove, deda gėles Raso-se... Istorijos ten nėra, na, sukilimas buvo kiek nušviestas, gegužės 3-ji. Ten bendravimo susitikimai, kava, šokiai, koncertai.“ (Interviu nr. 30, vyresnio amžiaus lenkas, Šalčininkai).

Bet tautinio tapatumo konstravimui šie komunikaciniai minėjimo praktikų aspektai labai svarbūs. Kaip yra parodęs dar E. Durkheim'as, ritualai yra labai svarbi priemonė kuriant emocinį bendrumo ir priklausymo grupei jausmą (Durkheim 1999), tad patys minėjimo ritualai kuria tapatumą. Dauguma apklaustųjų svarbiausias lenkiškojo pasakojimo datas, ypač lapkričio 11-ją ir gegužės 3-ją, laiko svarbiomis savo tapatumui.

Tyrimo duomenyse atspindi kai kurie santykio su tautinio pasakojimo raiškos praktikomis skirtumai Šalčininkų ir Švenčionių rajone. Švenčionių rajono lenkai rodo daugiau iniciatyvos „iš apačios“, atkuriant lokalias istorijos pasakojimo reprezentacijas (J. Pilsudskio gimtinę Zulove ir kt.), taip pat čia daugiau domimasi istorijos

pasakojimo turiniu; tad šio krašto lenkų kolektyvinėje atmintyje tautinio istorijos pasakojimo „susigražinimas“ vyksta efektyviau. Aktyvesni su lokaliomis atminties vietomis susijusių kolektyvinių tapatybės praktikų dalyviai šias praktikas suvokia būtent kaip „istorijos susigražinimo“ formą; per atkuriamas lokalias reprezentacijas ir jų minėjimo praktikas jie sužino iki tol jiems mažai pažįstamo lenkiškojo pasakojimo fragmentus, kurie tampa svarbūs jų tapatumui:

„Konstitucijos diena gegužės trečią, tai visada minim. Istorikų, istorijos mokytojai visada padeda kažką naują, kaip referatus kokius...Ir su mokiniais darom, ir su suaugusiais, žmonės ateina, va čia žurnalai, prašo, skaito ir domisi, kodėl mes per tiek metų mes nežinojom. Nežinojom apie tą Zulavą. Prašom mokinių, mes seni, papasakokit mum, kas čia buvo anksčiau.“ (Vyresnio amžiaus lenkė, Švenčionys).

Istorijos „mokymosi“, „susigražinimo“ per atminimo ir įamžinimo praktikas leitmotyvas minėtas tik šio rajono aplinkoje, bet neminėtas Šalčininkų rajone, kuriame tautinio pasakojimo reprezentacijos iš dalies suvokiamos kaip autoritariskai diegiamos „valdžios“ ir svetimos žmonių patirčiai. Galima hipotetiškai manyti, kad aktyviau lenkiškasis istorijos pasakojimas įsisavinamas per atminties vietų atkūrimą tada, kai ideologiškai neutralesnėje ir demokratiškesnėje Švenčionių rajonų atminties politikos situacijoje šių vietų atkūrimo ir minėjimo iniciatyvų imasi pačios bendruomenės ir atminties politika neturi autoritariskų bruožų.

Tyrimo duomenys leidžia manyti, kad „minkštųjų“ atminties formų, minėjimo ritualų ir kitų kolektyvinių praktikų, lygmenyje tautinis pasakojimas, kuriant tautinį tapatumą, veikia sėkmingiau, negu reiškiamas paminklais.

Lokalias ir kultūrinės atminties santykis „savojo“ tautinio pasakojimo interpretacijose

Neatitikimo ir įtampų tarp tautinio pasakojimo ir lokalias komunikacinės atminties esama ir interpretuojant savosios grupės istoriją. Vieną šio neatitikimo variantą atspindi gyventojų požiūriai į *Armia Krajowa* kovotojų heroizavimą. Šis atvejis atspindi ir šiuolaikinei atminčiai būdingą herojiško pasiaukojimo vertybių tautiniuose pasakojimuose kvestionavimą, išreiškiantį minėtąjį šiuolaikinės atminties posūkį „nuo pasiaukojančių link viktimologinių atminties formų (Assmann 2006; 76). Trauminių įvykių, tarp jų ir karų, atmintyje svarbesni už „herojiško pasiaukojimo tautai“ kriterijus tampa etiniai kriterijai, ir šie įvykiai vertinami depolitizuotai ir humanizuotai, iš individualaus žmogaus būties pozicijų (Assmann 2013a; Wahnich 2008).

Viešojoje kultūrinėje krašto atmintyje *Armia Krajowa* kovotojai pristatomi kaip herojai. Eišiškėse perlaidojus keturių kovotojų dabar atrastus palaikus pastatyti nauji paminklai; kai kuriomis lenkų etninei grupei svarbiomis progomis čia lankosi mokyklos lenkų dėstoma kalba mokytojai ir mokiniai; pastatyti paminklai šių karių palaidojimo vietose Rūdninkų girioje. Bet didesnio masto vieši renginiai minėti *Armia Krajowa* kovotojų atminimui neorganizuojami. Tai rodytų, kad simbolinis dominavimas rajono atminties politikoje įgyvendinamas vengiant antagonistinių (šiuo atveju lenkų ir lietuvių) interpretacijų ir atminčių konfrontacijos, ir reiškiamas daugiausia per kitų grupių atminčių ignoravimą.

Ši atmintis iš dalies buvo nutylėta sovietmečiu ir nutylima dabar; iš dalies dėl traumų

ir represijų sovietmečiu, galimai ir dėl nors retėjančių, bet dar pasitaikančių neigiamų vertinimų Lietuvos viešajame diskurse:

„Labai mažai pasakodavo, labai mažai, apie Armiją Krajovą nebuvo nei vieno žodžio sakytą. Ne visi nori, tiek, vat, liko galvoj, kad reikia tylėt, kad ne viską galima pasakyt. Ir man, kai reikėjo truputį surinkti duomenis, aš norėjau surinkti duomenis apie būtent prisiminimus apie partizanus ir Armiją Krajovą, tai vyresnio amžiaus žmonės nenori nieko sakyt. (10 interviu, vidutinio amžiaus lenkė, Šalčininkai)

Šeimose ir vietos bendruomenėse šia tema pasakoti ir pasakojami nevienareikšmiai pasakojimai, todėl vienareikšmis herojizavimas priimtinas ne visiems:

„Kai buvo tie po karo įvykiai, tai buvo ten visokios konfliktinės situacijos. Taip, kadangi vietiniai gyventojai ten tarnavo. Kadangi buvo Lenkija, tai ėjo tarnauti į Lenkijos armiją. Visokių buvo tų sovietų partizanų... Buvo ir Armija Krajova. Įvairių prisiminimų yra, ne tik teigiamų, kad ne vien ten buvo šventieji... Reikėjo maitintis, tai būdavo, kad išeidavo iš miško prie Pabarės. Žmonės prisimena, kad ir atimdavo kažką. (9 interviu, vidutinio amžiaus lenkas, Šalčininkai).

Po karo, nuo 1944-jų vasaros, AK-ovcai, jei liko miškuose, tai buvo jau ne kariai, tai buvo jau gauja kažkokia. AK jau tada buvo likviduota. Liko gal kokie banditai. (20 interviu, vyresnio amžiaus lenkas, Eišiškės)

Tokia aštriausia dilema šitam krašte yra Armija Krajova, jos antpuoliai, kaimų sudeginimai, nes būtent yra keletas šitam rajone tų kaimelių, kurie nukentėjo, tarkim, nacių okupacijos metu. Oficialiai tai versija, kad naciai degino tuos kaimus, bet vietiniai šiek tiek kitokios nuomonės. Ir vėl tai jau vietiniai kalba apie lenkiškos pusės provokacijas.“ (17 interviu, vidutinio amžiaus lietuvė, Šalčininkai)

Dalis žmonių pritaria oficialiajai interpretacijai, traktuodami AK kovotojus kaip kovą už

Lenkijos nepriklausomybę herojus. Aiškia herojiška interpretacija džiaugiamasi kaip užbaigusia prieštarigus ir neaiškius vertinimus:

„Mano, senelis, mano tėvas buvo Armijos Krajovos karys; <...> užtat man labai skaudu, kai pasakoja apie Armiją Krajovą kaip apie banditus, apie žudikus, todėl kad aš žinau, kad visiškai kitaip buvo, mano tėvas šiek kiek pasakojo... Nu, žinot, čia labai priklauso, nuo žmonių; kažkada aš girdėjau apie tokią karį <...>, o dabar, vat, pavyzdžiui, pastatytas paminklas jam, daug apie tą žmogų rašo, kad jis tikrai buvo puikus vadas; jis kariavo su vokiečiais ir sovietais, nu, ir, kažkaip tai, vot, ačiū Dievui, kad mes sulaukėm tokių laikų, kad apie tą žmogų nesako kaip apie banditą, o kaip apie tėvynės gynėją.“ (6 interviu, vyresnio amžiaus lenkė, Šalčininkai).

Tad lokaloje komunikacinėje atmintyje herojiškos tautinio pasakojimo interpretacijos dažnai „nupolitinamos“, juos vertinant svarbesni už tautinius gali būti etiniai kriterijai. Politiškai neutralesnėje kasdienybės aplinkoje funkcionuojančioje komunikacinėje atmintyje išlikę žmonių prisiminimai atspindi ir trauminiais įvykiais būdingą sudėtingumą ir nevienareikšmiškumą, todėl supaprastintas oficialiąsias interpretacijas dalis žmonių vertina kritiškai.

Išvados

Skirtingais raiškos lygmenimis – institucijų kuriamu kultūrinės atminties ir lokalsios neformalios komunikacinės atminties lygmenimis reiškia kolektyvinė atmintis Pietryčių Lietuvos lenkų tautinio identiteto daryboje panaudojama skirtingai. Tautinio pasakojimo raiškoje atminimo kultūros lygmenyje (paminklų ir minėjimo praktikų formomis) dažniausiai griežtai brėžiamos tautinių grupių ribos ir jos

atskiriamos, o lokaliajoje komunikacinėje atmintyje šios ribos dažnai yra ardomos, pasitelkiant atviresnes, skatinančias tarpkultūrines atminčių sąveikas ir įtraukiančias kitas tautines grupes bei atspindinčias daugialypę lokalią patirtį praeities interpretacijas ir atmintis.

Tarp šių atminties lygmenų esama tam tikro neatitikimo ir įtampų. Tai nėra tik Pietryčių Lietuvos savybė: šios įtampos atsiranda dėl nacionalinei atminčiai būdingų homogenizacijos tendencijų ir lokalsios komunikacinės atminties ir patirčių heterogeniškumo ir daugiareikšmiškumo neatitikimo. Bet Šalčininkų rajoną nuo kitų krašto vietovių skiria simbolinio dominavimo, etnocentrizmo bei autoritariškumo apraiškos atminties politikoje. Simbolinio dominavimo teritorijoje pastangos rajone reiškiamos ignoruojant kitų grupių atmintis, bet vengiant antagonistinių atminčių konf-

rontavimo. Vis dėlto šios pastangos kelia tam tikrų įtampų su lokalia atmintimi, kurią veikia daugelis šiuolaikinei atminčiai būdingų iššūkių. Šios įtampos kyla tiek dėl kitų grupių istorijos ir atminties ignoravimo viešojoje atmintyje, tiek dėl neatitikimo savosios tautinės grupės lokaliai istorinei patirčiai ir atminčiai.

Mažesniai šio pasakojimo poveikumui lenkų etninėje grupėje galimai turi įtakos ir autoritariškumo apraiškos atminties politikoje diegiant šį pasakojimą, – jas atskleidžia Švenčionių ir Šalčininkų atvejų palyginimai. Demokratiškesnės ir atviresnės Švenčionių rajono atminties politikos kontekstuose tautinės atminties „susigrąžinimas“ vyksta sėkmingiau. Atviresnė, mažiau homogenizuojanti ir mažiau etnocentriška viešoji atminties kultūra keltų mažiau prieštaravimų su prieštaringa ir daugiareikšme Pietryčių Lietuvos gyventojų istorine patirtimi.⁵

LITERATŪRA

Anderson, Benedict. 1999. *Įsivaizduojamos bendruomenės. Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*. Vilnius: Baltos lankos.

Assmann, Aleida. 2013a. *Miedzy historią a pamięcią*. Warszawa; Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.

Assmann, Aleida. 2013b. Miesto atmintis. Nikžentaitis, A. (sud.). *Atminties daugiasluoksniškumas. Miestas, valstybė, regionas*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla: 19-34.

Assmann, Aleida. 2006. *Der lange Schatten der Vergangenheit: Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. C.H.Beck, München.

Assmann, Jan. 2008. Communicative and Cultural memory. In A. Erll and A. Nünning, (Eds.), in collaboration with S.B. Young, *Cultural memory studies: An international and interdisciplinary Handbook* Berlin/New York: Walter de Gruyter: 109-118.

Barth, Frederik. 1970. Introduction, in Barth, F. (ed.) *Ethnic Groups and Boundaries: the Social Organization of Culture Difference*. Bergen-Oslo: Universitets Forlaget. London: George Allen & Unwin: 9-38.

Bhabha, Homi K. 1994. *The Location of Culture*. London-New York: Routledge.

Blacker, Uilleam. 2013. Living among the

⁵ Straipsnis parengtas įgyvendinant mokslinių tyrimų projektą „Etninės mažumos Pietryčių Lietuvoje: etninio, pilietinio ir lokalaus tapatumo raiška“. Tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. VAT-50/2012).

Ghosts of Others: Urban Postmemory in Eastern Europe, in Blacker, Uilleam, Etkind, Alexander and Fedor, Julie (eds.). *Memory and Theory in*

Eastern Europe. New York: Palgrave Macmillan: 173-194.

Būgienė, Lina, Krasnovas, Aleksandras, Jonutytė, Jurga. 2013. *Lietuvos pasienio miestelių atmintis ir tapatybė: Valkininkai, Vilkyskiai, Žeimelis*. Vilnius: Vilniaus universitetas.

Hodgkin, K., Radstone, S. 2006. Introduction: Contested pasts, K. Hodgkin, S. Radstone (eds.) *Memory, History, Nation: Contested Pasts*, London.

Čepaitienė, R. 2013. Nacionalinis pasakojimas versus lokalis istorijos: kultūrinės atminties raiška Lietuvos provincijoje. Nikžentaitis, A. (sud.). *Atminties daugiasluoksnisumas. Miestas, valstybė, regionas*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla: 229-266.

Daukšas, Darius. (2008). Pase įrašytoji tapatybė: Lietuvos lenkų etninio/nacionalinio tapatumo trajektorijos. *Lietuvos etnologija* 8(17): 57-72.

Durkheim, Emile. 1999. *Elementarios religinio gyvenimo formos*. Vilnius: Vaga.

Eliach, Yaffa. 1999. *There once was a world: a nine-hundred-year chronicle of the shtetl of Eishyshok*, Boston etc: Little, Brown.

Erll, Astrid. 2011. Locating Family in Memory Studies. *Journal of Comparative Family Studies* 42 (3): 303-318.

Jordanova, L. 2000. *History in Practice*. London: Arnold Publishers.

Frėjutė-Rakauskienė, Monika, Šliavaitė, Kristina. 2012. Rusai, lenkai, baltarusiai Lietuvoje: lokalaus, regioninio ir europinio identiteto sąsajos. *Etniškumo studijos* 1-2, Vilnius, LSTC Etninių tyrimų institutas: 126-144.

Gillis, John R. 1994. Memory and Identity. The History of a Relationship. In Gillis, J. (ed.). *Commemorations: The Politics of National Identity*. Princeton: Princeton University Press: 3-26.

Giordano, C. (2008). Disputed Historical Memories in East Europe and Southeast Asia: Representations, Symbols and Social Practices. *Lietuvos etnologija*, 8(17): 11-27.

Hodgkin, K., Radstone, S. 2006. Introduction:

Contested Pasts. Hodgkin, K., Radstone, S. (ed.) *Memory, History, Nation*. New Brunswick, London: Transaction Publishers.

Kansteiner, Wulf. (2002). Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective Memory Studies, *History and Theory*, 41, May: 179-197.

Korff, Ruediger. 2003. Local Enclosures of Globalization. The Power of Locality. *Dialectical Anthropology* 27: 1-18.

Korzeniewska, Katarzyna. 2013. „Vietinis“ (tutejszy) lenkas, katalikas: Pietryčių Lietuvos gyventojų religinė-etninė tapatybė (tyrimas Dieveniškėse, Kernavėje, Turgeliuose). *Etniškumo studijos* 2013/2, Vilnius: 149-179.

Landsberg, Alice. (2004). *Prosthetic Memory. The Transformation of American Remembrance in the Age of Mass Culture*. Columbia: Columbia University Press.

Lietuvos statistikos departamentas 2011: <http://estatistika.stat.gov.lt/>.

McCrone, David. (1998). *The Sociology of Nationalism*. London and New York: Routledge.

Nijakowski, L. M. (2007). Monument Wars and the Pursuit of Symbolic Dominion over a Territory. *International Journal of Sociology*, Vol. 36, No. 4: 27-44.

Nikžentaitis, Alvydas. 2011. Simbolinis daugia-kultūrio miesto užvaldymas. Nikžentaitis, A. (sud.) *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX-XXI amžiuje*. Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla: 285-296.

Novickas, Audrius. 2010. *Atminties įprasminimas miesto aikštėje: nuo paminklo iki patirčių erdvės*. Vilnius: Technika.

Osborne, Brian S. 2001). Landscapes, Memory, Monuments, and Commemoration: Putting Identity in its Place. *Canadian Ethnic Studies* 33(3): 36-77.

Reicher, Steve, Hopkins, Nick. 2001. *Self and Nation: Categorization, Contestation and Mobilization*. London: Sage.

Safronovas, Vasilijus. 2011. Kultūrinė atmintis ar atminimo kultūra?, kn. Nikžentaitis, Alvydas. (sud.) *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo. Atminties ir atminimo kultūrų*

transformacijos XX-XXI amžiuje. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla: 39-64.

Smith, Anthony D. 1997. The „Golden Age“ and National Renewal. Hosking, G., Schöpflin, G. (eds.) *Myths and Nationhood*. New York: Routledge, 36–60.

Smith, Anthony D. 1999. *Myths and Memories of the Nation*. Oxford, Oxford University Press.

Smith, Anthony D. 2009. *Ethno-Symbolism and Nationalism: A Cultural Approach*. New York: Routledge.

Stachel, Peter. 2008. Signs and the City. Meaning and Function of a „Hero's Squares“ in Central

and Eastern Europe, S. Wahnich, B. Lašticova, A. Findor (eds.), *Politics of Collective Memory*, Vol. 1, Wien.

Wahnich, S. 2008. XXth Century History Museums in Europe: Ambiguous Messages, in Wahnich, S., Lašticova, B. Findor, A. (eds.), *Politics of Collective Memory*. Vol. 1, Lit Verlag, Wien: 43-56.

Welzer, Harald. 2008. Communicative memory. A. Erll and A. Nünning, (Eds.), in collaboration with S.B. Young, *Cultural memory studies: An international and interdisciplinary Handbook* Berlin/New York: Walter de Gruyter: 285-300.

ABSTRACT

NATIONAL MEMORY NARRATIVE IN MULTICULTURAL AREA: THE CASE OF POLES IN SOUTHEASTERN LITHUANIA

The article presents the analysis of the empirical data collected during qualitative research conducted by the author in Southeastern Lithuania in 2012–2013. The perception of representations of Polish national narrative (monuments and commemorative practices) in the ethnic group of Poles in Southeastern Lithuania is analysed. A relationship between national and local memory is discussed. The tensions between both levels of memory (national and local) emerging due to domination of one national memory narrative in local memory culture are analyzed.

Sociologijos institutas
Lietuvos socialinių tyrimų centras
Goštauto 11, Vilnius LT-01108
El. paštas: irena.sutiniene@gmail.com